

УДК 349.2

*Л. Г. Погорелова**аспірантка**Науково-дослідного інституту публічного права*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ

Постановка проблеми. Питання правового регулювання забезпечення безпеки праці особливо є актуальним в умовах економічної кризи, коли, з одного боку, хоч на власника або уповноваженого ним органу і покладається обов'язок забезпечити безпечні та нешкідливі умови праці [1], з другого боку, роботодавці намагаються зменшити витрати на заходи, що забезпечують безпечність технологічних процесів та створення належних умов праці. У сучасний період для України питання ефективного правового регулювання забезпечення безпеки праці є особливо пріоритетним та важливим. Це пов'язано, зокрема, з технічним прогресом, обумовленим ринковою економікою, розвитком виробництва та появою нових суспільних відносин, тощо. В Конституції України закріплено право особи «на належні, безпечні і здорові умови праці» [2, ст. 43], у ст. 153 КЗпП України передбачено створення «безпечних і нешкідливих умов праці на всіх підприємствах, в установах, організаціях» [1, ст. 153], у Законі України «Про охорону праці» містяться терміни: «безпека праці», «гігієна праці», «здорові умови праці», але жоден з перелічених нормативно-правих актів не містить визначень цих понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання охорони праці та правові основи забезпечення безпечних та здорових умов праці в тій чи іншій мірі досліджували вчені, серед яких можна зазначити: Л.П. Амелічеву, У.П. Бек, С.В. Вишневецьку, С.М. Волошину, П.О. Ізюту, М.І. Іншина, О.О. Лакізу, Р.М. Тимофіїва, І.І. Шамшину, О.А. Яковлева та інших вчених, проте комплексного дослідження концептуальної правової моделі правового регулювання забезпечення безпеки праці, станом на сьогодні не проведено. Саме тому ми вважаємо за доцільне висвітлити в цій статті основні теоретичні аспекти правового регулювання забезпечення безпечних умов праці.

Метою статті є комплексний аналіз теоретичних аспектів правового регулювання забезпечення безпеки праці та розроблення його понятійного апарату.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в науці трудового права не розроблено в належній мірі понятійний апарат, крім того відсутня концептуальна правова модель безпеки праці. В національному законодавстві відсутнє закріплення дефініції таких понять, як: «правове регулювання забезпе-

чення безпеки праці»; «безпека праці»; «безпечні умови праці», що призводить до труднощів правового регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин та теоретичної невизначеності. Саме тому можна говорити про потребу в поглибленому дослідженні та формулюванні єдиного нормативно-правового визначення поняття правового регулювання забезпечення безпеки праці. «Неякісні» правові норми та прогалини у законодавстві призводять до правової невизначеності, труднощів у правозастосуванні, а в деяких випадках, взагалі, до неможливості їх реалізації. Для того, щоб надати теоретичну дефініцію «правового регулювання забезпечення безпеки праці» потрібно дослідити етимологію, з'ясувати зміст та виділити основні ознаки таких правових категорій, як: «праця», «безпека», «правове регулювання».

Якщо звернутися до визначення поняття «праця», то на сторінках юридичної та економічної літератури автори трактують його наступним чином. Так, Юридична енциклопедія визначає працю, як цілеспрямовану діяльність людини, що потребує фізичної або розумової енергії та орієнтовану на створення матеріальних і духовних цінностей [3]. Відомий економіст А. Маршалл під працею розуміє усякі розумові та фізичні зусилля, сприйняті частково чи цілком з метою досягнення якого-небудь результату, не враховуючи задоволення, що отримується безпосередньо від виконання самої роботи [4, с. 397].

За визначенням, яке пропонують В.Г. Грибан і О.В. Негодченко, праця – це цілеспрямована діяльність, у процесі якої людина, використовуючи спеціальні знаряддя (різноманітні інструменти, прилади, устаткування, машини тощо), впливає на природу з метою виробництва матеріальних благ, необхідних для задоволення своїх потреб. Праця має особливий характер і вимагає певної організації. Із фізіологічної точки зору, це витрати фізичної і розумової енергії людського організму. Праця є необхідним і корисним процесом, за якого (проте за певних умов діяльності) людина може зазнавати впливу небезпечних і шкідливих чинників виробничого процесу, що негативно відбивається на її здоров'ї [5, с. 13]. Доцільно звернути увагу на те, що автори зазначають про можливість впливу небезпечних та шкідливих чинників на людину в процесі її трудової діяльності, що наголошує на важливості гарантування роботодавцем безпечних умов праці.

Як зазначає Н. Гетьманцева, з юридичної точки зору працю можна розглядати в широкому і вузькому розумінні. Дослідниця відмічає, що у широкому розумінні праця – це первиннонеобхідна, суспільно-корисна, інноваційна, доцільна, цілеспрямована, особиста, вольова, оціночна діяльність, пов'язана з реалізацією унікальних властивостей людини – фізичних та розумових здібностей – шляхом її творчого і фізичного самоствердження, свідомої і цілеспрямованої зміни навколишнього середовища з метою створення (нових) матеріальних і духовних цінностей та задоволення на цій основі потреб і інтересів людини, суспільства, держави і така, що породжує особливий вид суспільних відносин та потребує у зв'язку із цим правового регулювання. У вузькому розумінні праця – це цілеспрямована діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ з метою задоволення її потреб і інтересів [6, с. 65]. Отже, праця – є складним явищем, яке відіграє важливу соціальну роль і є не відділеним від самої людини, що створює умови для розвитку не лише людини, а й прогресу в цілому. За допомогою праці людина не лише задовольняє власні потреби, а й формується, як особистість, отримує новий досвід, постійно вдосконалює свої навички, які реалізує в процесі трудової діяльності. Враховуючи викладене вище, під поняттям «праця» пропонуємо розуміти виробничу, цілеспрямовану діяльність людини, направлену на виробництво матеріальних благ та покликану задовольнити власні потреби та інтереси, а також потреби суспільства та держави.

Якщо дослідити етимологічне та семантичне походження поняття «безпека», то варто відзначити, що безпека – це властивість об'єкта забезпечувати відсутність ризику завдання шкоди здоров'ю людей, майну та навколишньому середовищу [7]; безпека – це відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з травмуванням або загибеллю людей, заподіянням збитків навколишньому середовищу [8]; безпека – це такий стан захищеності буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) безпеки від загроз та небезпек, за якого забезпечуються оптимальні умови його життєдіяльності, розвитку та самореалізації. Забезпечення безпеки відбувається шляхом дотримання необхідних параметрів (індикаторів і норм), в рамках яких стабільно і збалансовано відбуваються усі наявні процеси. Вони підтримуються завдяки певній системі заходів, спрямованих на створення й підтримання безпечних умов, у яких небезпека відсутня або зведена до мінімуму, а можливі ризики та виклики не становлять реальної загрози [9, с. 10]. На нашу думку, з точки зору юридичної науки, під безпекою слід розуміти умови, за яких дія зовнішніх факторів повністю убезпечує від ризиків зазнати шкоди.

Що ж стосується розуміння поняття «безпека праці», то цікаво звернутися до дослідження Л.П. Амелічевої, яка пропонує під безпекою праці як категорією трудового права розуміти безпечні і здорові умови праці, які створюються роботодавцем шляхом здійснення соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та лікувально-профілактичних засобів та заходів і забезпечуються системою нормативних приписів з метою збереження життя, здоров'я та працездатності працівників [10, с. 5]. З нашої точки зору, таке розуміння є дещо загальним та дуже близьким до визначення охорони праці, що наводиться в Законі України «Про охорону праці» [11]. Як зазначає С.М. Волошина, поняття «безпека праці» є вужчим за змістом поняття «охорона праці», адже норми про безпеку праці спрямовані передусім на забезпечення безпечних умов праці, під якими варто розуміти умови праці, за яких вплив на працівників шкідливих та (або) небезпечних виробничих факторів виключений чи рівні їхнього впливу не перевищують установлених нормативів [12, с. 50-51]. Ми цілком погоджуємося із твердженням дослідниці, що така правова категорія як безпека праці має свої специфічні риси, які і дозволяють виокремити її у окремий субінститут. Але автор все ж допускає, певний вплив «шкідливих та (або) небезпечних виробничих факторів» на працівників, який хоч і не перевищує установлених нормативів, проте є присутнім у виробничому процесі. Такі умови праці навряд чи можна назвати абсолютно безпечними. Тому можна лише частково погодитися з теоретичною конструкцією, яку пропонує дослідниця. Для усунення певних неузгодженостей поряд з «безпечними» умовами праці потрібно розглянути такі правові конструкції як «шкідливі» та «небезпечні» умови праці.

З вищевикладеного бачається, що безпечними можна назвати лише ті умови праці, за яких повністю виключений вплив виробничих чинників, які можуть несприятливо вплинути на життя та здоров'я працівників.

Перед тим як запропонувати теоретичну конструкцію «безпеки праці» доцільно звернутися до думки науковців, що займалися, зокрема, дослідженням належних та безпечних умов праці. Як зазначає П.О. Ізуїта [13], належні й безпечні умови праці становлять собою весь комплекс умов праці, кількості і якості обладнання, порядку і способів його використання, стану робочого приміщення й навколишнього середовища. До цього переліку слід віднести: а) безпечні матеріали й інструменти, необхідні для виконання особою своєї трудової функції; б) справний стан верстатів, устаткування, пристроїв, машин, механізмів та інших засобів виробництва; в) своєчасне забезпечення працюючих технічною документацією; г) справна система постачання виробництва

електроенергією разом з іншими джерелами енергоживлення; д) стан засобів колективного й індивідуального захисту, санітарно-побутові умови; е) вентиляція, опалення, система усунення шкідливих наслідків шуму, вібрації, випромінювань та інших чинників, що негативно впливають на здоров'я трудящих [13, с. 70-71]. О. Лакіза робить висновок, що безпечним слід вважати такий стан умов праці, за якого для працівників під час виконання покладених на них трудових обов'язків створено і реалізовано систему організаційних, управлінських і технічних умов для забезпечення недопущення випадків виробничого травматизму та професійних захворювань [14, с. 174]. Враховуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що поняття «безпечні умови праці» є вужчим за змістом, ніж «безпека праці», хоча деякі науковці й ототожнюють ці дві дефініції. Отже, пропонуємо розглядати поняття «безпека праці», як комплекс правових норм, що забезпечує високий рівень сучасного виробничого середовища, яке повністю виключає вплив небезпечних та шкідливих чинників на життя та здоров'я працівників.

Обов'язок держави захистити працівника у трудових правовідносинах, з метою збереження його життя та здоров'я, полягає, зокрема, у забезпеченні правового регулювання безпеки праці. Тож, розглянемо поняття нормативно-правового регулювання як юридичного явища.

Розглянемо етимологію слова «забезпечувати». Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови слово «забезпечувати» означає: 1) постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; 2) надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; 3) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; 4) захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [15, с. 18]. Отже, на нашу думку, з точки зору юридичної науки, забезпечення безпеки полягає в: 1) попередженні впливу небезпечних факторів на об'єкт або суб'єкт; 2) створенні таких умов та гарантій, за яких вплив небезпечних факторів певною мірою є неможливим та мінімізовано заподіяння шкоди об'єкту або суб'єкту.

Певної проблематики у загальнотеоретичній науці набувають питання, пов'язані з основними процесами функціонування права, зокрема з його регулятивною функцією. У юридичній науці регулятивну функцію права прийнято тлумачити через таку правову категорію, як «правоверегулювання».

Академічний тлумачний словник української мови трактує слово «регулювати» як впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкорюючи його відповідним правилам, певній системі [15, с. 480]. Д.А. Керімов зазначає, що регулювати – це встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити в суспільні відносини стабіль-

ність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх у певному напрямі [16, с. 370-371].

Дуже стисло, але чітко поняття правового регулювання сформульовано авторами посібника «Теорія держави і права» Д.В. Лук'яновим, С.П. Погребняком, В.С. Смородинським, які зазначають, що правове регулювання – це впорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою юридичних засобів [17, с. 68]. «Правове регулювання – це закріплення у правових нормах певного рівня суспільних відносин, забезпечення їх стабільності через постійний контроль, відновлення правовими засобами їх порушень, приведення їх у відповідність з існуючими нормами права» – вважає Б.В. Сабецький [18]. Автори підручника «Загальна теорія держави і права» за редакцією М.В. Цвіка та О.В. Петришина зазначають, що правове регулювання може бути охарактеризоване як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування [19, с. 207-208]. І. Іщенко справедливо звертає увагу на примусову природу впливу права на суспільні відносини у випадку правового регулювання. Дослідниця зазначає, що всі правові засоби (а точніше – вся їх система), які застосовуються в процесі правового регулювання, спираються на державний примус, який завжди актуально або потенційно присутній у процесі правового регулювання [20, с. 25]. Отже, правове регулювання – це фундаментальна категорія, яка відіграє ключову роль в юридичній науці та практичному застосуванні, що спрямована на збереження суспільства і держави в процесі динамічного розвитку суспільства. Правове регулювання можливе лише за участю держави, тому що право встановлюється та санкціонується державою, а отже, є державним регулятором суспільних відносин. Навіть, у тому випадку, коли норми права можуть встановлюватися недержавними органами, установами, організаціями (індивідуальні правила, які зазвичай є вичерпними і персоніфікованими та закріплюються в актах правозастосування, договорах, тощо) або безпосередньо народом (мораль, звичаї, релігія, тощо) – це не змінює вищевикладеного твердження, тому що недержавні органи, установи, організації або безпосередньо народ встановлюють норми права зі згоди або дозволу держави. Основою правового регулювання є норми права. Тож, на наш погляд, сутність правового регулювання проявляється у впливі норм права на поведінку, діяльність, дії та бездіяльність людей та колективів.

Висновки. Отже, на нашу думку під правовим регулюванням забезпечення безпеки праці можна розуміти процес упорядкування трудових правовідносин і закріплення їх у відповідних правових

нормах, з метою їх охорони, розвитку та забезпечення високого рівня сучасного виробничого середовища, яке виключає вплив небезпечних та шкідливих чинників на життя та здоров'я працівників.

На сьогодні ані діюче законодавство, ані наукові дослідження вітчизняних вчених не містять визначення правового регулювання забезпечення безпеки праці та не сформульовано ознак такого правового регулювання. Ми вважаємо, що вирішення цього питання має принципове значення, оскільки закріплення цієї дефініції у нормативно-правових актах сприятиме ефективному регулюванню питань, пов'язаних з безпекою праці, на практиці. Тому, з нашої точки зору, нинішній стан правового регулювання забезпечення безпеки праці потребує переосмислення та реформування. Необхідно розробити дієвий та ефективний механізм реалізації права на безпечну та здорову працю, шляхом встановлення системи відповідних гарантій для працівників, і підготувати ефективні державні та регіональні програм у сфері безпеки праці та опрацювати питання їх фінансування. Успішне реформування можливе не лише за умови удосконалення старих та ухвалення нових нормативно-правових актів у сфері забезпечення безпеки праці, а й за умови нагляду і контролю держави за дотриманням законодавства, що регулює охорону праці та встановлення чітких критеріїв відповідальності за його порушення. В цілому можна зазначити, що правове регулювання забезпечення безпеки праці потребує нового етапу розвитку та подальшого вдосконалення.

Література

1. Кодекс законів про працю України: Закон України: від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
2. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Юридична енциклопедія (он-лайн версія). В 6-ти томах : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. 1998 р. Том 5. URL: <https://leksika.com.ua/legal>.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Издательская группа «Прогресс». В 3-х т. 1993. 416 с.
5. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури. 2009. 278 с.
6. Гетьманцева Н. Поняття і сутність праці як правової категорії. *Підприємство, господарство і право*. 2016. Вип. 7. С. 60-65. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/07/11.pdf>.
7. Про затвердження Положення про технічне обслуговування устаткування підприємств гірничо-металургійного комплексу : наказ Міністерства промислової політики України від 15 черв. 2004 р. № 285. *Офіційний вісник України*. 2004. № 26. С. 79. Ст. 1718.
8. Про затвердження Типового положення про Систему управління безпекою руху на автомобільному транспорті: наказ Міністерства транспорту України:

від 12 лист. 2003 р. № 877. *Транспорт України – нормативное регулирование*. 2003. № 23.

9. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2011. Вип. 7. С. 1-10. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf.

10. Амелічева Л.П. Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 19 с.

11. Про охорону праці: Закон України від 14 жовт. 1992 р. № 2695-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 669.

12. Волошина С.М. Поняття безпеки й гігієни праці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*, 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 2. С. 48-51.

13. Ізуйта П.О. Поняття належних та безпечних умов праці. *Форум права*. 2007. Вип. № 2. С. 70-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

14. Лакіза О. Умови праці як системне трудо – правове явище. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. Вип. № 1(80). С. 170-178.

15. Академічний глумачний словник української мови. *Онлайн версія «Словника української мови» в 11 томах*. 1970-1980 pp. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0007554>.

16. Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права : монография, 2-е изд. Москва : Аванта+. 2001. 559 с.

17. Лук'янов Д.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. та ін. Теорія держави і права : посібник. 5-те вид. доповнене та змінене. Харків : «Право». 2016. 198 с.

18. Забецький Б.В. Становлення і розвиток правового регулювання трудових відносин в США: автореферат дисертації ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ. 2002. 21 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

19. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків : «Право». 2009. С. 584.

20. Іщенко І. Проблеми співвідношення понять «правове регулювання» і «правовий вплив» у сучасній теорії права. *Юридична Україна. Теорія та історія держави і права*. 2011. Вип. 8. С. 21-27. URL: [file:///C:/Users/HOME/Downloads/urykr_2011_8_6%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HOME/Downloads/urykr_2011_8_6%20(1).pdf).

Анотація

Погорєлова Л. Г. Загальнотеоретичні аспекти правового регулювання забезпечення безпеки праці. – Стаття.

Стаття присвячена науковому дослідженню правового регулювання забезпечення безпеки праці, як окремої категорії трудового права. Часто поза увагою науковців залишаються окремі питання загальнотеоретичного дослідження правового регулювання, правового забезпечення безпеки праці, їх основні поняття, ознаки та співвідношення. На сьогодні у науці трудового права не розроблено в належній мірі понятійний апарат, крім того відсутня концептуальна правова модель правового регулювання забезпечення безпеки праці. Так, зокрема, на законодавчому рівні відсутня понятійна основа «безпеки праці», «правового регулювання забезпечення безпеки праці», що призводить до теоретичної неузгодженості та низької

якості трудового законодавства. Саме тому метою цієї статті є комплексний аналіз теоретичних аспектів правового регулювання забезпечення безпеки праці та розроблення його понятійного апарату.

Ключові слова: безпека, безпека праці, гігієна праці, забезпечення безпеки, охорона праці, правове регулювання, стандарти безпеки, умови праці.

Аннотация

Погорелова Л. Г. Общетеоретические аспекты правового регулирования обеспечения безопасности труда. – Статья.

Статья посвящена научному исследованию правового регулирования обеспечения безопасности труда, как отдельной категории трудового права. Часто без внимания ученых остаются отдельные вопросы общетеоретического исследования правового регулирования, правового обеспечения безопасности труда, их основные понятия, признаки и соотношение. На сегодня в науке трудового права не разработаны в должной мере понятийный аппарат, кроме того отсутствует концептуальная правовая модель правового регулирования обеспечения безопасности труда. Так, в частности, на законодательном уровне отсутствует понятийная основа «безопасности труда», «правового регулирования обеспечения безопасности труда», что приводит к теоретической несогласованности и низкого качества трудового законодательства. Именно поэтому целью данной статьи является комплексный анализ теоретических аспектов правового

регулювання забезпечення безпеки труда и разработки его понятийного аппарата.

Ключевые слова: безопасность, безопасность труда, гигиена труда, обеспечение безопасности, охрана труда, правовое регулирование, стандарты безопасности, условия труда.

Summary

Pogorelova L. G. General theoretical aspects of legal regulation of labor safety. – Article.

The article is devoted to the scientific study of the legal regulation of labor safety as a separate category of labor law. Often scientists ignore certain issues of general theoretical study of legal regulation, legal safety, their basic concepts, features and relationships. To date, the conceptual apparatus has not been properly developed in the science of labor law, in addition, there is no conceptual legal model of legal regulation of occupational safety. Thus, in particular, at the legislative level there is no conceptual basis for "occupational safety", "legal regulation of occupational safety", which leads to theoretical inconsistencies and low quality of labor legislation. That is why the purpose of this article is a comprehensive analysis of the theoretical aspects of the legal regulation of occupational safety and the development of its conceptual apparatus.

Key words: safety, labor safety, occupational health, safety, labor protection, legal regulation, safety standards, working conditions.